

ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ МОДЕРНІЗАЦІЇ ТА РОЗВИТКУ СПРОМОЖНОСТЕЙ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ (1991–2014 рр.)

Скорич Л. В.

ВСТУП

Національну безпеку Української держави забезпечують її Збройні сили. Упродовж 1991–2014 рр. їх реформування/перевознащення відбувалося вкрай повільно, безсистемно, що було зумовлене нестабільністю суспільно-політичної ситуації, недофінансуванням військово-промислового комплексу (ВПК) в умовах важкої економічної кризи. Зважаючи на сучасну російську агресію на південно-східних кордонах нашої держави, виникає необхідність скрупульозного, неупередженого аналізу особливостей розбудови Збройних сил України (ЗСУ) в історичній ретроспективі, визначення здобутків і прорахунків у цій сфері, пошуку відповідей на складні запитання.

Українські історики, військові, політологи, експерти недержавних аналітичних центрів упродовж останніх років присвятили чимало наукових студій окремим аспектам досліджуваної проблеми. Однак в умовах російської військової агресії всебічний аналіз успіхів/невдач у розбудові Збройних сил набуває особливої актуальності, вимагає всебічного, комплексного вивчення.

Загальна тенденція реформування/розбудови Збройних сил України у досліджуваній період доволі сумна, оскільки оборонно-промисловий комплекс (ОПК) нашої держави характеризувався:

- моральним/технічним зношенням виробничих структур;
- скороченням або ж узагалі припиненням виробництва оборонно-військової техніки;
- розривом наявних у радянський період зв'язків між наукою і виробництвом;
- низьким рівнем розвитку інноваційного військового підприємництва;

– низькою здатністю розробляти конкурентоспроможну продукцію¹.

Аналітики Національного інституту стратегічних досліджень були змушені констатувати, що з причин недофінансування Збройні сили України у 2014 р. перебували на межі розвалу². На основі окреслених загальних тенденцій розвитку ЗСУ упродовж 1991–2014 рр. можемо умовно виокремити щонайменше три етапи, які відображають характерні особливості модернізації та розвитку спроможностей української армії: перший (1991–1996 рр.) – формування Збройних сил України; другий (1997–2005 рр.) – подальше будівництво; III (2006 – 2014 рр.) – розвиток та розбудова³.

1. Формування Збройних сил України (1991–1996 рр.)

Після розвалу СРСР (1991 р.) зусиллями центральних органів влади сформовано відповідну нормативно-правову базу для розвитку ЗСУ, а також скорочення її структур та чисельності⁴. Експерти Центру Разумкова справедливо зауважують, що в цей період спроби реформування колишньої армії УРСР полягали здебільшого в «безсистемному скороченні за відсутності чіткого стратегічного бачення майбутньої моделі національного війська»⁵.

«Успішність» реформ ЗСУ цього періоду вдало охарактеризував полковник В. Лазоркін: «На всіх щаблях військового управління успішно імітувалася кипуча діяльність: ухвалювалися якісь кулуарні рішення, подавалися звіти про їх виконання, скорочувалася чисельність військ, продавалося військове майно на десятки мільярдів доларів, які невідомо куди зникли. Все це не давало належного ефекту для підвищення боєздатності Збройних сил, і провести в Україні нормальну військову реформу виявилось неможливим... Вище військове керівництво держави ніби забуло,

¹ Медведєв Ю. Стан та проблеми обороноздатності України в економічному аспекті, шляхи їх вирішення. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Військово-спеціальні науки*. 2011. Вип. 26. С. 42–47.

² Стан та перспективи реформування сектору безпеки і оборони України у нових політичних реаліях. Аналітична записка. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/394/>.

³ Міністерство оборони України. URL: <http://www.mil.gov.ua/ministry/istoriya.html>.

⁴ Луценко розповів про етапи роззброєння і зниження боєздатності ЗСУ з 1991 до 2014 року. URL: <https://www.unian.ua/politics/10433547>.

⁵ Мельник О. Збройні сили України – сучасний стан та актуальні проблеми оборони. URL: <https://www.slideshare.net/sergeAmes/ss-15763361>.

що Збройні сили складаються зі збройних сил мирного часу і збройних сил воєнного часу, і з незрозумілих причин ліквідувало військові округи, які становили основу оборонної інфраструктури, мали налагоджену систему комунікацій, управління, підготовки і подачі мобілізаційних ресурсів, цивільної оборони тощо»⁶.

Відзначимо також дві характерні особливості цього періоду. По-перше, 8 лютого 1994 р. започатковано співпрацю України й Північноатлантичного альянсу (НАТО) – Україна підписала рамковий документ програми НАТО «Партнерство заради миру». По-друге, ЗСУ почали активно долучатися до миротворчої роботи під егідою ООН, ОБСЄ⁷. Проте, як відзначають військові, у 1990-х рр. «природа миротворчих операцій суттєво змінилася. Загострились невійськові виклики і загрози міжнародній безпеці (тероризм, кіберзлочинність, піратство, розповсюдження зброї масового ураження тощо), що вимагає залучення до миротворчих операцій не лише підрозділів Збройних сил, а й інших структур сектору безпеки, зокрема МВС, МНС, СБУ»⁸.

Отже, розвитку спроможностей ЗСУ сприяла їх участь у миротворчих операціях. Відповідно до постанови Верховної Ради України від 03.07.1992 № 2538-ХІІ, постанови Верховної Ради України від 19.11.1993 № 3626-ХІІ, постанови Кабінету Міністрів України від 11.08.1992 № 461 українські військові брали участь у миротворчій місії «Сили ООН по охороні (СООНО–UNPROFOR)» (липень 1992 р. – грудень 1995 р.). Основні завдання миротворців: забезпечення проведення конвоїв з вантажем гуманітарної допомоги місцевому населенню; сприяння припиненню бойових дій та нормалізація ситуації; патрулювання в зонах відповідальності⁹. У миротворчій місії взяли участь: 240-й окремий спеціальний батальйон із 550 осіб; 60-й окремий спеціальний батальйон із 550 осіб; 40-а оперативна група штабних офіцерів із 63 особи; підрозділ військової поліції із 20 осіб; група військових

⁶ Лазоркін В. Порятунок армії – військова реформа. URL: http://universum.lviv.ua/previous-site/archive/journal/2008/lazork_11_09.htm.

⁷ Розвиток і нинішній стан відносин Україна–НАТО. URL: <https://sed-rada.gov.ua/ukrayina-nato/informaciyni-materiali-shchodo-zovnishnoyi-politiki-ukrayini-u-yiyi-vidnosin-z-nato>.

⁸ Форпост України в НАТО. URL: <https://nato.mfa.gov.ua/news/1053-forpost-ukraini-v-nato>.

⁹ 240-й окремий спеціальний батальйон UNPROFOR. URL: <https://www.ukrmilitary.com/2018/05/240-osb-unprofor.html>.

спостерігачів (з 01.06.1995 р.) із 10 осіб; 15-й окремий вертолітний загін із 110 осіб¹⁰.

Значний внесок українських миротворців прослідковується у програмі НАТО «Сили Виконання Угоди (IFOR), Сили Стабілізації (SFOR) у Боснії і Герцеговині (грудень 1995 р. – грудень 1999 р.), у якій взяли участь: 240-й окремий спеціальний батальйон із 400 осіб. Крім виконання завдань з підтримання миру і безпеки, особовий склад відбудовував лікарні та школи, ремонтував дороги, лінії електромереж, трамвайні колії та надавав медичну допомогу місцевому населенню¹¹. Збройні сили України взяли участь також у місії ООН в Анголі (1996–1997 рр.). Вищезазначені операції об'єднують такі складники, як контроль за припиненням вогню, відводом і виводом військ. За тривалістю вони майже не відрізняються від попередніх – здебільшого тривають від декількох місяців до 2–3 років.

Щодо конкретних завдань, то у першій половині 1990-х рр. найчастіше українські військові у складі миротворчих операцій виконували такі завдання, як:

- гелікоптерне забезпечення;
- патрулювання зони відповідальності, збір та аналіз інформації;
- моніторинг процесу роззброєння, демобілізації та реінтеграції всіх озброєних угруповань;
- розвідка, розмінування та знешкодження вибухонебезпечних предметів;
- сприяння у наданні гуманітарної допомоги; супроводження гуманітарних вантажів; ведення інженерної розвідки шляхів руху, об'єктів та місцевості;
- моніторинг процесу роззброєння, демобілізації, реінтеграції; морське патрулювання¹².

2. Спроба реформування Збройних сил України (1997–2005 рр.)

У процесі розбудови Збройних сил України у другій половині 1990-х рр. усе більше значення починає відігравати міжнародний фактор. 9 липня 1997 р. у рамках саміту НАТО в Мадриді глави

¹⁰ Історія миротворчої діяльності Збройних сил України. URL: <https://www.mil.gov.ua/diyalnist/mirotvorchist/istoriya-mirotvorchoi-diyalnosti-zbrojnii-sil-ukraini.html>.

¹¹ Там само.

¹² Боднар А., Сютків С. Географічні аспекти миротворчої діяльності України. URL: http://repository.spu.sumy.ua/bitstream/123456789/5934/1/Bondar_Siutkin_Geographichni.pdf.

держав та урядів країн-членів НАТО та Президент України Л. Кучма підписали «Хартію про особливе партнерство між Україною та НАТО»¹³. Хартія зафіксувала політичні зобов'язання сторін на найвищому рівні розвивати «особливе та ефективне» партнерство, яке сприятиме забезпеченню більшої стабільності та спільних демократичних цінностей у Центрально-Східній Європі, а також стала основою для консультацій між НАТО і Україною в контексті євроатлантичної безпеки і стабільності та в таких галузях, як попередження конфліктів, врегулювання криз, підтримка миру і гуманітарні операції¹⁴.

27 січня 2001 р. Указом Президента України затверджено Державну програму співробітництва України з НАТО на 2001–2004 рр.¹⁵, а 22 листопада 2002 р. на засіданні Комісії Україна–НАТО (КУН) у Празі схвалено План дій Україна–НАТО, в рамках якого реалізуються щорічні Цільові плани Україна–НАТО¹⁶. У відповідному указі Президента України констатовано, що «сучасні підходи України до вироблення політики в галузі безпеки базуються на незмінності стратегічної мети держави, якою є повномасштабна інтеграція до європейських та євроатлантичних структур та повноправна участь у системі загальноєвропейської безпеки. Реалізуючи національну політику у сфері безпеки, Україна активізує свою діяльність, спрямовану на поглиблення конструктивного співробітництва з Організацією Північноатлантичного договору (НАТО), Європейським Союзом (ЄС), Західноєвропейським Союзом (ЗЕС), Радою Євроатлантичного Партнерства (РЄАП), Організацією з питань безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) та Радою Європи (РЄ), на основі яких формується нова архітектура європейської безпеки XXI століття»¹⁷.

¹³ Хартія про особливе партнерство між Україною та НАТО. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002#Text.

¹⁴ Етапи розвитку Комісії Україна–НАТО. URL: <https://ukraine-nato.mfa.gov.ua/ukrayina-nato/komisiya-ukrayina-nato/etapi-rozvitku-komisiyi-ukrayina-nato>.

¹⁵ Указ Президента України «Про Державну програму співробітництва України з Організацією Північноатлантичного Договору (НАТО) на 2001–2004 роки». URL: <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/58/2001>(дата звернення: 05.02. 2019).

¹⁶ Відносини Україна–НАТО в цифрах і фактах. URL: http://www.sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=273&art_id=1674&lang=uk.

¹⁷ Указ Президента України № 190/2002 (190/2002) від 26.02.2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/190/2002>.

Для покращення безпекового та оборонного планування Указом Президента України від 27 серпня 2003 року введено в дію Концепцію військово-технічного співробітництва України з іноземними державами на період до 2010 року¹⁸. У документі відзначено, що «військово-технічне співробітництво розглядається як один з основних чинників науково-технологічного розвитку вітчизняного оборонно-промислового комплексу (ОПК), джерело надходження коштів для розроблення новітніх технологій, створення й закупівлі озброєння і військової техніки для потреб Збройних сил України, інших військових формувань та правоохоронних органів України»¹⁹.

Подальші кроки щодо модернізації ЗСУ у контексті євроатлантичної інтеграції України були здійснені В. Ющенком, який 22 лютого 2005 р. взяв участь у роботі Брюссельського саміту Комісії Україна–НАТО, де заявив про зацікавленість України приєднатися до Плану дій щодо членства в НАТО (ПДЧ). Під час цього засідання Генеральний секретар НАТО Я. Схеффер та Президент США Дж. Буш зробили заяву про початок реалізації 12-річного проєкту з утилізації в Україні 133 тис. тонн боєприпасів, 1,5 млн одиниць легкого озброєння і стрілецької зброї (ЛОСЗ) та 1000 одиниць переносних зенітно-ракетних комплексів (ПЗРК)²⁰.

На внутрішній арені відзначимо спробу вищого керівництва держави підвищити боєздатність української армії, що на зламі 1990-х–2000-х рр. відбувалося на тлі покращення соціально-економічної ситуації в державі²¹. Знаковою подією цього періоду стало ухвалення «Програми будівництва та розвитку Збройних сил України до 2005 р.»²², яка визначила напрями розбудови армії, унормувувала їхній склад, структуру та чисельність, встановила співвідношення видів, родів військ, побудову організаційно-штатної структури органів управління, з'єднань і частин, а також окреслила

¹⁸ Про Концепцію військово-технічного співробітництва України з іноземними державами на період до 2010 року : Указ Президента України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/913/2003#Text>.

¹⁹ Там само.

²⁰ Відносини Україна–НАТО у цифрах і фактах. URL: <http://www.if.gov.ua/news/6660>.

²¹ Луценко розповів про етапи роззброєння і зниження боєздатності ЗСУ з 1991 до 2014 року. URL: <https://www.unian.ua/politics/10433547>.

²² Державна програма будівництва і розвитку Збройних сил України на період до 2005 року. *Військо України*. 2000. Вип. 11–12. С. 32–54.

перспективи модернізації наявних зразків і оснащення військ новими зразками озброєння та військової техніки²³.

Виконання «Програми будівництва та розвитку Збройних сил України до 2005 р.»²⁴ дало змогу викристалізувати структуру Збройних сил України, основу якої становили:

- Міністерство оборони України – центральний орган виконавчої влади і військового управління;

- Генеральний штаб – базовий орган військового управління;

- види Збройних сил (сухопутні війська, військово-повітряні сили, війська протиповітряної оборони, військово-морські сили);

- об'єднання, з'єднання, військові частини, військові навчальні заклади, установи та організації, що не належать до видів Збройних сил²⁵.

Передбачалося, що «Програма будівництва та розвитку Збройних сил України до 2005 р.»²⁶ реалізовуватиметься упродовж трьох етапів: I (1997–1998) – вдосконалення законодавчої бази, яка стосується військової сфери, визначення оптимальної чисельності ЗСУ, їхнього завдання, започаткування переходу до єдиної системи забезпечення всіх військових формувань²⁷; II (1999 – 2000) – втілення в життя «принципово нових систем»: підготовка військ, комплектування ЗСУ особовим складом, оперативного, технічного, тилового та інших видів забезпечення військ; III (2001–2005) – поступове переоснащення ЗСУ зразками озброєння та військової техніки, створення єдиної (автоматизованої) системи управління²⁸.

Однак, незважаючи на реформи, продовжувалося скорочення чисельності Збройних сил України: наприкінці 1997 р., відповідно до затвердженої Указом Президента України від 20 січня 1997 р. «Програми будівництва та розвитку Збройних сил України», чисельність армії було скорочено на 24 530 осіб, а Постановою

²³ Реформування та розвиток сучасних Збройних сил України. URL: <https://subject.com.ua/textbook/protection/10klas/5.html>.

²⁴ Державна програма будівництва і розвитку Збройних сил України на період до 2005 року. *Військо України*. 2000. Вип. 11–12. С. 34.

²⁵ Реформування та розвиток сучасних Збройних сил України. URL: <https://subject.com.ua/textbook/protection/10klas/5.html>.

²⁶ Державна програма будівництва і розвитку Збройних сил України на період до 2005 року. *Військо України*. 2000. Вип. 11–12. С. 35.

²⁷ Особливості реформування Збройних сил України. URL: https://pidruchniki.com/11200611/politologiya/osoblivosti_reformuvannya_zbroynih_sil_ukrayini.

²⁸ Ліпкан В. Національна безпека України. Київ, 2009. С. 129.

Кабінету Міністрів України від 22 грудня 1998 р. чисельність військовослужбовців збережено на рівні 320 тис. осіб²⁹. «У цей період акценти реформування визначав корпоративний інтерес керівництва ЗС, який проявився у захисті старої структури армії й прагненні зберегти її якомога довше, – зазначав спеціальний радник НАТО у справах Центральної та Східної Європи. – За відсутності відповідної компетентності й досвіду цивільного уряду, з одного боку, економічного занепаду та обмеженого фінансування оборонного відомства – з іншого, це призвело до катастрофічних наслідків. Додаткові кошти, які виділялись державою, витрачались не на реформу, а на реанімацію старої системи»³⁰.

Незважаючи на скептичні висновки експертів НАТО, у грудні 2005 р. Колегія Міністерства оборони, даючи оцінку виконання «Програми будівництва та розвитку Збройних сил України», констатувала: «Головні заходи в цілому виконані, що створює достатнє підґрунтя для наступного етапу воєнної реформи»³¹. Пріоритетним напрямом розвитку Збройних сил України стала розробка перспективних систем, які б максимально відповідали вимогам сучасної збройної боротьби³².

Упродовж періоду президентства Л. Кучми поетапно зростала активність ЗСУ на міжнародній арені, про що, зокрема, свідчить місія в Косово (Міжнародні сили з підтримки миру в Косово – КФОР (вересень 1999 р. – липень 2000 р.) – 37-а окрема спеціальна рота із 108 осіб. Основні завдання: патрулювання зони відповідальності; чергування на блокпостах; супроводження конвоїв та супроводження сербського населення через «албанську» територію; перевезення національного персоналу та високоповажних осіб; перевезення вантажів; евакуація поранених; супроводження переміщення військ³³.

²⁹ Військові кадри Збройних сил України на рубежі століть (1991–2009 рр.): історичний нарис створення системи кадрових органів Збройних сил України / В. Жолукевський, А. Медвідь, В. Мазур, В. Колесник, О. Яцино ; під заг. ред. В.А. Діброва. Київ : Едельвейс і К, 2009. С. 146.

³⁰ Чисельність Збройних сил України як фактор обороноздатності. Аналітична записка. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/263/>.

³¹ Мельник О. Оборонна реформа: певні успіхи, непевні перспективи. *Національна безпека і оборона*. 2010. Вип. 4. С. 42, 43.

³² Державна програма будівництва і розвитку Збройних сил України на період до 2005 року. *Військо України*. 2000. Вип. 11–12. С. 32–54.

³³ Історія миротворчої діяльності Збройних сил України. URL: <https://www.mil.gov.ua/diyalnist/mirotvorchist/istoriya-mirotvorchoi-diyalnosti-zbrojnii-sil-ukraini.html>.

Важливою для нашої держави стала також Місія ООН превентивного розгортання в Македонії (червень 1995 р. – березень 1999 р.). Основні завдання: контроль прикордонних районів країни; інформування керівництва Місії про будь-які події, що здатні підірвати стабільність у регіоні³⁴.

Окремо слід розглянути участь українських військовослужбовців у складі Українсько-польського батальйону (УкрПолбату) та Литовсько-польсько-української бригади (ЛитПолУкрбригу)³⁵. Відповідно до Угоди 1997 р. було створено спільний військовий миротворчий батальйон, здатний брати участь у міжнародних миротворчих операціях під егідою ООН або ж у операціях багатонаціональних сил, створюваних за згодою Ради Безпеки ООН³⁶. У 2000–2010 роках батальйон перебував у Косово у складі місії НАТО (KFOR)³⁷.

Також, як свідчать дані офіційного сайту Міністерства оборони України, у 2001–2005 рр. Збройні сили України брали участь у Місії ООН у Таджикистані (грудень 1994 р. – травень 2000 р.), Афганістані (квітень 2000 р. – травень 2001 р.), на півострові Превлака, Хорватія (січень 1996 р. – грудень 2002 р.), Державі Кувейт (квітень–серпень 2003 р.), Сьєрра-Леоне (березень 2001 р. – грудень 2004 р.), Грузії (1999 р. – грудень 2005 р.), Іраку (серпень 2003 р. – грудень 2005 р.). У 2007 р. Українська держава брала участь в операціях під проводом НАТО: KFOR (Косово), Міжнародні сили сприяння безпеці в Афганістані (ISAF); операція «Активні зусилля» у Середземному морі; Багатонаціональні сили і Тренувальна місія в Іраку³⁸.

3. Розбудова Збройних сил України (2006–2014 рр.)

Модернізація та зростання спроможностей ЗСУ у 2006–2014 рр. відбувалося в рамках Державної програми розвитку Збройних сил

³⁴ Там само.

³⁵ Боднар А., Сютків С. Географічні аспекти миротворчої діяльності України. URL: http://repository.sspu.sumy.ua/bitstream/123456789/5934/1/Bondar_Siutkin_Geographuchni.pdf.

³⁶ Закон України «Про участь України у миротворчих операціях» від 23 квітня 1999 року. *Урядовий кур'єр*. 1999. № 15. С. 2.

³⁷ Хартія про особливе партнерство між Україною і Північноатлантичним Альянсом. *Голос України*. 1997. 11 липня. С. 5–8.

³⁸ Миротворча діяльність. *Біла книга 2007. Збройні сили України*. Київ, 2008. С. 84.

на 2006–2011 рр.³⁹. Щодо міжнародного аспекту цієї Державної програми, то співпраця України з НАТО здебільшого обмежувалася наданням Україні технічної допомоги у сферах розвитку ЗСУ та утилізації об'єктів військової техніки (ОВТ) і боєприпасів, обміном деклараціями про можливість тіснішого партнерства та поодинокими успішними випадками виробничої кооперації й участі у спільних проєктах на тлі низки негативних (військово-транспортний літак Ан-7Х, модернізація вертольотів Мі-24 тощо)⁴⁰.

Щодо співпраці з НАТО військові експерти відзначали, що «головним здобутком України у військово-технічній сфері за рахунок ВТС з країнами-членами ЄС та НАТО має стати можливість проведення спільних з ними досліджень, розроблення та серійного виробництва новітніх зразків ОВТ для забезпечення ЗС України та для спільного виходу на ринки третіх країн. В організації спільних робіт для створення новітніх військових систем із західними країнами слід бути готовими прийняти базовий принцип співпраці *juste retour*, якого дотримуються країни Альянсу. Його сутність полягає в узгодженні з іншими стратегічними партнерами можливості спільного виробництва зразків ОВТ на основі жорсткого виконання умов пропорції: залежно від частки коштів, що держава внесла у спільне розроблення та виробництво озброєння, визначається частина замовлень, які буде розміщено на підприємствах ОПК цієї держави»⁴¹.

У Державній програмі розвитку Збройних сил на 2006–2011 рр. чи не вперше для української армії були визначені «не лише загальні завдання захисту суверенітету та територіальної цілісності України», а й їх детальний перелік відповідно до конкретних сценаріїв. Вище керівництво держави та автори програми оцінювали її як реалістичну «з точки зору існуючих і потенційних загроз, завдань Збройних сил і ресурсних можливостей держави»⁴². Після двох років виконання Програми Міністерство оборони з оптимізмом звітувало про «глибинні системні зміни, спрямовані на побудову в Україні сучасної армії, адаптованої до нових викликів у

³⁹ Збройні сили України : Державна програма розвитку Збройних сил України на 2006–2011 роки. Київ, 2006. 65 с.

⁴⁰ Військово-технічне співробітництво в умовах глобалізації: український вимір : зб. мат-лів «круглого столу» / За заг. ред. О.В. Литвиненка. Київ : НІСД, 2011. С. 18–19.

⁴¹ Там само.

⁴² Збройні сили України : Державна програма розвитку Збройних сил України на 2006–2011 роки. Київ, 2006. С. 15.

сфері безпеки, готової до виконання завдань за призначенням та участі в міжнародному військовому співробітництві»⁴³.

Проте, проаналізувавши її виконання, експерти дійшли діаметрально протилежних висновків:

- де-факто призупинилися процеси надходження до Збройних сил нових зразків техніки;
- не досягнуто встановлених показників укомплектованості армії військовослужбовцями за контрактом;
- не досягнуто запланованих показників підвищення рівня готовності армії до виконання бойових завдань;
- уповільнені темпи впровадження єдиної автоматизованої системи управління Збройними силами;
- не вдалося у повному обсязі забезпечити житлом військовослужбовців тощо⁴⁴.

«Підсумки її виконання плачевні, очікуваних результатів не досягнуто, а стан ЗСУ лише погіршився, – резюмували військові. – Саме тому керівництво держави, Міноборони, Збройних сил скромно мовчить, вдаючи, що такої програми в історії Збройних сил не існувало. Понад 50% заходів залишилися невиконаними, нарощування бойового потенціалу військ не відбулося, плани з відновлення, закупівлі та модернізації ОВТ реалізовано на 26%⁴⁵. І. Тенюх зауважував, що «серед основних причин провалу Держпрограми 2011 року найбільш часто згадують щорічне недофінансування потреб оборонного відомства, нераціональний розподіл видатків оборонного бюджету та фінансування заходів без урахування їх пріоритетності та розпорошення ресурсів. Та не менш важливим чинником, на думку незалежних експертів, є недосконалість і неефективність системи оборонного планування та ресурсного менеджменту в оборонному відомстві»⁴⁶.

Майже ідентичні висновки у 2010 р. озвучило Міністерство оборони, представники якого були змушені визнати, що «внаслідок об'єктивних причин протягом року темпи виконання основних

⁴³ Єхануров Ю. Воєнна безпека України. *Національна безпека: Український вимір*. 2008. Вип. 3. С. 21.

⁴⁴ Бойко Р., Семененко О., Добровольський Ю. Аналіз стану виконання державної програми розвитку Збройних сил України на 2006–2011 рр. За показниками видатків на потреби Збройних сил. *Системи управління, навігації та зв'язку*. 2011. Вип. 4. С. 144–153.

⁴⁵ Тенюх І. Влада так і не зрозуміла, навіщо їй армія. URL: <https://tyzhden.ua/Society/91791>.

⁴⁶ Там само.

заходів Державної програми було уповільнено»⁴⁷. Проте, як зазначали високопосадовці, «вдалося уникнути поширення деструктивних процесів у військах (силах) та зберегти потенціал для продовження реформ у наступні роки»⁴⁸.

Після президентських виборів 2010 р. Україна радикально змінила зовнішньополітичні пріоритети у сфері безпеки. У середньостроковій перспективі законодавчо закріплена позаблокова політика залишатиметься реальністю, з якою мають рахуватися західні і східні сусіди та в рамках якої Україна будуватиме політику національної безпеки та відносини із зовнішніми партнерами, в т.ч. з НАТО. З проголошенням у липні 2010 р. позаблоковості України розпочався новий етап її партнерства з НАТО, характерними ознаками якого з української сторони стали: послідовність у декларуванні намірів стосовно продовження конструктивного партнерства, інерційність у виконанні планів, збереження формату відносин з одночасними несистемними організаційними змінами в інфраструктурі партнерства, невизначеність головних цілей і пріоритетів⁴⁹.

Пріоритетними завданнями на 2010 рік було визначено здійснення коригування Державної програми розвитку Збройних сил України на 2006–2011 роки та вжиття заходів щодо оптимізації кількості інших відповідних державних програм, виходячи з реальних обсягів ресурсного забезпечення Збройних сил України до 2011 року, маючи на меті припинення виконання неперспективних програм, фінансування яких не гарантувалося бюджетом України.

Упродовж 2011–2014 рр. негативні тенденції у розвитку Збройних сил України продовжилися, що пов'язано із падінням привабливості військової служби. Причин декілька:

- низький рівень грошового забезпечення контрактників;
- недостатня забезпеченість військовослужбовців постійним/службовим житлом;
- спрощення занять з бойової підготовки через нестачу палива, а також незадовільний стан озброєння й військової техніки;

⁴⁷ Єхануров Ю. Воєнна безпека України. *Національна безпека: Український вимір*. 2008. Вип. 3. С. 19–21.

⁴⁸ Там само. С. 22.

⁴⁹ Партнерство Україна–НАТО: час усвідомлення реалій, потреб і нових підходів. Доповідь Центру Разумкова. *Національна безпека і оборона*. 2012. № 2–3. С. 4.

- відсутність у багатьох офіцерів достатніх навичок для навчання контрактників;
- виконання військовослужбовцями завдань, безпосередньо не пов'язаних із професійними обов'язками;
- застарілість/відсутність інфраструктури для відпочинку особового складу, членів їхніх сімей у позаслужбовий час тощо⁵⁰.

У цей же період головнокомандувач ЗСУ, Президент України В. Янукович з мовчазної згоди Верховної Ради України сприяє розформуванню об'єднаного оперативного командування і командування сил підтримки, де-факто знищує оперативно-стратегічний рівень структури Збройних сил, дезорганізовує управління обороною держави на оперативно-стратегічному рівні, змінює систему мобілізації та планування (трирівнева система управління створила умови для критичного рівня розбалансування системи загального управління військами) тощо. «Відсутність оперативно-стратегічного органу військового управління стала однією з основних проблем організації оборони територіальної цілісності України у 2014 році», – зауважують відомі громадсько-політичні діячі⁵¹.

На цьому тлі у 2012 р. задекларовано намір продовжити здійснення заходів щодо досягнення стандартів НАТО. Пріоритетними завданнями було визначено проведення консультацій з експертами НАТО щодо оцінки досягнутого прогресу в реалізації Цілей партнерства для України. Запропоновано:

- провести оновлення пакета Цілей партнерства в рамках Процесу планування та оцінки сил;
- провести уточнення календарних планів участі визначених підрозділів Збройних сил України у Програмі перевірки та зворотного зв'язку Концепції оперативних можливостей НАТО;
- ужити заходів для досягнення оперативної сумісності визначених сил і засобів Збройних сил України в рамках Концепції оперативних можливостей НАТО;
- продовжити нарощування оперативних можливостей сил та засобів, що залучаються до чергових ротацій у складі Сил реагування НАТО; продовжити вдосконалення навчальної

⁵⁰ Оцінка готовності переходу Збройних сил України на контрактну основу. URL: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/September09/2.htm>.

⁵¹ Луценко розповів про етапи роззброєння і зниження боєздатності ЗСУ з 1991 до 2014 року. URL: <https://www.unian.ua/politics/10433547>.

матеріально-технічної бази підготовки військ (сил) Збройних сил України;

– підвищити рівень підготовки Повітряних сил Збройних сил України з питань протидії терористичним актам із повітря, реагування на надзвичайні ситуації, забезпечення безпеки повітряного простору України під час проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу;

– забезпечити участь у багатонаціональних військових навчаннях у рамках Програми «Партнерство заради миру», військових навчаннях Альянсу та держав-членів НАТО, відкритих для партнерів;

– забезпечувати обмін інформацією з Альянсом про повітряну обстановку в рамках Програми ОДПО/ASDE;

– ужити заходів щодо вдосконалення підготовки українського обслуговуючого персоналу Програми ОДПО/ASDE, зокрема проведення стажувань та спільних тренувань з державами-партнерами за зазначеною Програмою; продовжити роботу зі складання топографічних карт України у масштабі 1:250000 відповідно до стандартів Альянсу⁵².

Зростанню військової майстерності ЗСУ сприяли міжнародні миротворчі операції. У 2008 р. представники Збройних сил України брали участь у 10 міжнародних миротворчих операціях та місіях⁵³. Україна – єдина держава-партнер НАТО, яка у 2009 р. брала участь у чотирьох з п'яти операцій під проводом Альянсу. У цей же період Радою національної безпеки і оборони України (РНБО)) прийнято рішення щодо збільшення чисельності українського миротворчого персоналу в операції Міжнародних сил сприяння безпеці в Ісламській Республіці Афганістан. Україна продовжувала надавати миротворчий контингент і персонал до складу Миротворчих сил з підтримання миру в Косово (KFOR), а також до тренувальної місії НАТО в Іраку (NTM-I). У жовтні–листопаді 2009 р. корвет «Тернопіль» успішно виконував поставлені завдання в рамках антитерористичної операції НАТО на Середземному морі «Активні зусилля»⁵⁴.

⁵² Про затвердження Річної національної програми співробітництва Україна–НАТО на 2012 рік від 19 квітня 2012 року № 273/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2012#Text>.

⁵³ Миротворча діяльність. *Біла книга 2008. Збройні сили України*. Київ, 2009. С. 72.

⁵⁴ Миротворча діяльність. *Біла книга 2009. Збройні сили України*. Київ, 2010. С. 56.

У 2010 р. збережено формат участі Збройних сил у міжнародних миротворчих операціях та забезпечено практичну реалізацію Стратегії міжнародної миротворчої діяльності України. Протягом року 858 військовослужбовців виконували миротворчі завдання у складі миротворчих контингентів та 133 – як миротворчий персонал. Загалом військовослужбовці Збройних сил брали участь у 11 міжнародних миротворчих операціях на території восьми країн світу⁵⁵. «Участь України у миротворчих операціях, у тому числі в операціях НАТО в Косовому, в Афганістані та Середземному морі, відповідає національним інтересам України та сприяє підтриманню міжнародного миру і безпеки, підвищує рівень бойової підготовки особового складу, дозволяє отримати бойовий досвід та досягти сумісності підрозділів Збройних сил з підрозділами держав-учасниць міжнародних миротворчих операцій», – відзначали у Міністерстві оборони України⁵⁶.

Збройні сили України у 2011 р. забезпечили виконання міжнародних зобов'язань щодо участі в операціях з урегулювання криз і, як у минулому році, взяли участь у чотирьох міжнародних операціях під проводом НАТО, зокрема:

– Багатонаціональних силах у Косово (KFOR);

– Тренувальній місії НАТО в Іраку, яка на підставі рішення Північноатлантичної ради у грудні 2011 р. завершила свою діяльність;

– Антитерористичній операції у Середземному морі «Активні зусилля»;

– Міжнародних силах сприяння безпеці в Афганістані⁵⁷.

Тривала підготовка підрозділів Військово-Морських сил до участі в антипіратській операції «Океанський щит»⁵⁸.

У час 20-річчя миротворчої діяльності (2012 р.) близько 1200 військовослужбовців Збройних сил взяли участь у 10 міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки у Республіці Ліберія, Демократичній Республіці Конго, Косово (Республіка Сербія), Придністровському регіоні Республіки Молдова, Ісламській Республіці Афганістан, Республіці Південний Судан та у районі Аб'єй. Організовано і проведено понад

⁵⁵ Миротворча діяльність. Біла книга 2010. Збройні сили України. Київ, 2011. С. 60.

⁵⁶ Там само. С. 64.

⁵⁷ Партнерство з НАТО. Біла книга 2011. Збройні сили України. Київ, 2012. С. 60.

⁵⁸ Там само.

40 планових ротацій національного контингенту (персоналу) та забезпечено їх діяльність у районах виконання завдань⁵⁹.

Наступного року (2013 р.) Українською державою:

– до Місії ООН зі стабілізації у Демократичній Республіці Конго направлено 4 вертольоти Мі-8 та збільшено до 250 військово-службовців штатну чисельність національного контингенту;

– до Кот-д’Івуару направлено авіаційний підрозділ чисельністю 38 військовослужбовців і 3 вертольоти Мі-24 зі складу 56 овз Місії ООН у Ліберії;

– загальну кількість національного персоналу в Ісламській Республіці Афганістан збільшено до 30 осіб⁶⁰.

У жовтні того ж року парламент України схвалив направлення національного контингенту для участі України в операції НАТО з протидії піратству на морі «Океанський щит» та в операції Європейського Союзу «Атланта». Українським контингентом, що складався з екіпажу фрегату «Гетьман Сагайдачний», оглядової команди і вертолітного загону, було проведено чотири патрулювання в районі Аденської затоки. Під час операції корабель 30 діб провів у морі безпосередньо на патрулюванні в районах, де існував ризик піратських нападів⁶¹.

ВИСНОВКИ

У 1991–2014 рр. Збройні сили України пройшли тривалий, не надто успішний етап реформування, що, на жаль, не сприяло зміцненню обороноздатності нашої держави. Тільки у 2014 р., після початку російської збройної агресії щодо нашої держави, помітні позитивні зрушення у розбудові ЗСУ. Завдяки проведеним заходам, допомозі волонтерів та підтримці країн-членів НАТО українська армія з оптимізмом може дивитися в майбутнє та виконувати визначені завдання, найважливіше з яких – забезпечення територіальної цілісності нашої держави.

До 2014 року Збройні сили України переживали довготривалий період напіврозпаду, який, як показують сучасні події, мало не привів до втрати держави. Босздатність армії знизилася внаслідок незадовільного стану озброєння та військової техніки, значна частина яких потребувала модернізації чи оновлення. Неналежне

⁵⁹ Миротворча діяльність. *Біла книга 2012. Збройні сили України*. Київ, 2013. С. 50.

⁶⁰ Миротворча діяльність. *Біла книга 2013. Збройні сили України*. Київ, 2014. С. 56.

⁶¹ Військова євроінтеграція: як Україна виконує свої безпекові зобов'язання за угодою з ЄС. URL: <https://cacds.org.ua/?p=6277>.

матеріально-технічне забезпечення привело до скорочення переважно бойових частин та накопичення надлишкового людського ресурсу у структурах забезпечення. «Тож збройні сили, за чисельністю одні з найбільших у Європі, виявилися на початку військового конфлікту в невідповідному стані за рівнем підготовки та технічної готовності озброєння», – констатують науковці⁶².

АНОТАЦІЯ

Проаналізовано особливості становлення і розвитку Збройних сил України, визначено здобутки та прорахунки у реформуванні української армії упродовж 1991–2014 рр. Розглянуто основні етапи, які відображають характерні особливості цих реформ, охарактеризовано загальні тенденції розвитку оборонно-промислового комплексу нашої держави. Особливий акцент зроблено на участі українських військовослужбовців у миротворчих операціях під егідою ООН, ОБСЄ, що сприяло модернізації Збройних сил України, зростанню їх спроможностей. Наголошено, що в умовах відсутності чіткого стратегічного бачення майбутньої моделі національного війська, на тлі недофінансування Збройних сил України останні упродовж досліджуваного періоду перебували на межі розвалу, а спроби вищого керівництва держави підвищити боєздатність української армії зазвичай не приносили очікуваних результатів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Медведєв Ю. Стан та проблеми обороноздатності України в економічному аспекті, шляхи їх вирішення. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Військово-спеціальні науки*. 2011. Вип. 26. С. 42–47.
2. Стан та перспективи реформування сектору безпеки і оборони України у нових політичних реаліях. Аналітична записка. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/394/>.
3. Міністерство оборони України. URL: <http://www.mil.gov.ua/ministry/istoriya.html>.
4. Луценко розповів про етапи роззброєння і зниження боєздатності ЗСУ з 1991 до 2014 року. URL: <https://www.unian.ua/politics/10433547>.

⁶² Романовська Ю.А., Урбанович В.А. Видатки на оборону: порівняльний аналіз ситуації в Україні та країнах НАТО. URL: http://bses.in.ua/journals/2018/28_2_2018/26.pdf.

5. Мельник О. Збройні сили України – сучасний стан та актуальні проблеми оборони. URL: <https://www.slideshare.net/sergeAmes/ss-15763361>.

6. Лазоркін В. Порятуюнок армії – військова реформа. URL: http://universum.lviv.ua/previous-site/archive/journal/2008/lazork_11_09.htm.

7. Розвиток і нинішній стан відносин Україна–НАТО. URL: <https://sed-rada.gov.ua/ukrayina-nato/informaciyni-materiali-shchodo-zovnishnoyi-politiki-ukrayini-u-yiyi-vidnosin-z-nato>.

8. Форпост України в НАТО. URL: <https://nato.mfa.gov.ua/news/1053-forpost-ukraini-v-nato>.

9. 240-й окремий спеціальний батальйон UNPROFO. URL: <https://www.ukrmilitary.com/2018/05/240-osb-unprofor.html>.

10. Історія миротворчої діяльності Збройних сил України. URL: <https://www.mil.gov.ua/diyalnist/mirotvorchist/istoriya-mirotvorchoi-diyalnosti-zbrojni-sil-ukraini.html>.

11. Боднар А., Сютків С. Географічні аспекти миротворчої діяльності України. URL: http://repository.sspu.sumy.ua/bitstream/123456789/5934/1/Bondar_Siutkin_Geographichni.pdf.

12. Хартія про особливе партнерство між Україною та НАТО. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002#Text.

13. Етапи розвитку Комісії Україна–НАТО. URL: <https://ukraine-nato.mfa.gov.ua/ukrayina-nato/komisiya-ukrayina-nato/etapi-rozvitku-komisiyi-ukrayina-nato>.

14. Указ Президента України «Про Державну програму співробітництва України з Організацією Північноатлантичного Договору (НАТО) на 2001–2004 роки». URL: <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/58/2001>.

15. Відносини Україна–НАТО в цифрах і фактах. URL: http://www.sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=273&art_id=1674&lang=uk

16. Указ Президента України № 190/2002 (190/2002) від 26.02.2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/190/2002>.

17. Про Концепцію військово-технічного співробітництва України з іноземними державами на період до 2010 року : Указ Президента України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/913/2003#Text>.

18. Луценко розповів про етапи роззброєння і зниження боездатності ЗСУ з 1991 до 2014 року. URL: <https://www.unian.ua/politics/10433547>.

19. Державна програма будівництва і розвитку Збройних сил України на період до 2005 року. *Військо України*. 2000. Вип. 11–12. С. 32–54.

20. Реформування та розвиток сучасних Збройних сил України. URL: <https://subject.com.ua/textbook/protection/10klas/5.html>.

21. Державна програма будівництва і розвитку Збройних сил України на період до 2005 року. *Військо України*. 2000. Вип. 11–12. С. 34.

22. Особливості реформування Збройних сил України. URL: https://pidruchniki.com/11200611/politologiya/osoblivosti_reformuvann_ua_zbroynih_sil_ukrayini.

23. Ліпкан В. Національна безпека України. Київ, 2009. 456 с.

24. Військові кадри Збройних сил України на рубежі століть (1991–2009 рр.): історичний нарис створення системи кадрових органів Збройних сил України / В. Жолукевський, А. Медвідь, В. Мазур, В. Колесник, О. Яцино ; під заг. ред. В.А. Діброва. Київ : Едельвейс і К, 2009. 312 с.

25. Чисельність Збройних сил України як фактор обороноздатності. Аналітична записка. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/263/>.

26. Мельник О. Оборонна реформа: певні успіхи, непевні перспективи. *Національна безпека і оборона*. 2010. Вип. 4. С. 42–43.

27. Історія миротворчої діяльності Збройних сил України. URL: <https://www.mil.gov.ua/diyalnist/mirotvorchist/istoriya-mirotvorchoi-diyalnosti-zbrojnii-sil-ukraini.html>.

28. Закон України «Про участь України у миротворчих операціях» від 23 квітня 1999 року. *Урядовий кур'єр*. 1999. № 15. С. 2.

29. Миротворча діяльність. *Біла книга 2007. Збройні сили України*. Київ, 2008. С. 84–86.

30. Збройні сили України : Державна програма розвитку Збройних сил України на 2006–2011 роки. Київ, 2006. 65 с.

31. Військово-технічне співробітництво в умовах глобалізації: український вимір : зб. мат-лів «круглого столу» / За заг. ред. О.В. Литвиненка. Київ : НІСД, 2011. С. 18–19.

32. Єхануров Ю. Воєнна безпека України. *Національна безпека: Український вимір*. 2008. Вип. 3. С. 21.

33. Бойко Р., Семененко О., Добровольський Ю. Аналіз стану виконання державної програми розвитку Збройних сил України на

2006–2011 рр. За показниками видатків на потреби Збройних сил. *Системи управління, навігації та зв'язку*. 2011. Вип. 4. С. 144–153.

34.Тенюх І. Влада так і не зрозуміла, навщо їй армія. URL: <https://tyzhden.ua/Society/91791>.

35.Партнерство Україна–НАТО: час усвідомлення реалій, потреб і нових підходів. Доповідь Центру Разумкова. *Національна безпека і оборона*. 2012. № 2–3. С. 4–8.

36.Оцінка готовності переходу Збройних сил України на контрактну основу. URL: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/September09/2.htm>.

37.Луценко розповів про етапи роззброєння і зниження боєдатності ЗСУ з 1991 до 2014 року. URL: <https://www.unian.ua/politics/10433547>.

38.Про затвердження Річної національної програми співробітництва Україна–НАТО на 2012 рік від 19 квітня 2012 року № 273/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2012#Text>.

39.Миротворча діяльність. *Біла книга 2008. Збройні сили України*. Київ, 2009. С. 72–74.

40.Миротворча діяльність. *Біла книга 2009. Збройні сили України*. Київ, 2010. С. 56–58.

41.Миротворча діяльність. *Біла книга 2010. Збройні сили України*. Київ, 2011. С. 60–61.

42.Партнерство з НАТО. *Біла книга 2011. Збройні сили України*. Київ, 2012. С. 60–62.

43.Миротворча діяльність. *Біла книга 2012. Збройні сили України*. Київ, 2013. С. 50–53.

44.Миротворча діяльність. *Біла книга 2013. Збройні сили України*. Київ, 2014. С. 56–58.

45.Військова євроінтеграція: як Україна виконує свої безпекові зобов'язання за угодою з ЄС. URL: <https://cacds.org.ua/?p=6277>.

46.Романовська Ю.А., Урбанович В.А. Видатки на оборону: порівняльний аналіз ситуації в Україні та країнах НАТО. URL: http://bses.in.ua/journals/2018/28_2_2018/26.pdf.

Information about the author:

Skorych Liliia Vasylivna,

Candidate of Historical Sciences,

Associate Professor at the Department of Humanities

Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy

32, Heroiv Maidanu str., Lviv, 79026, Ukraine